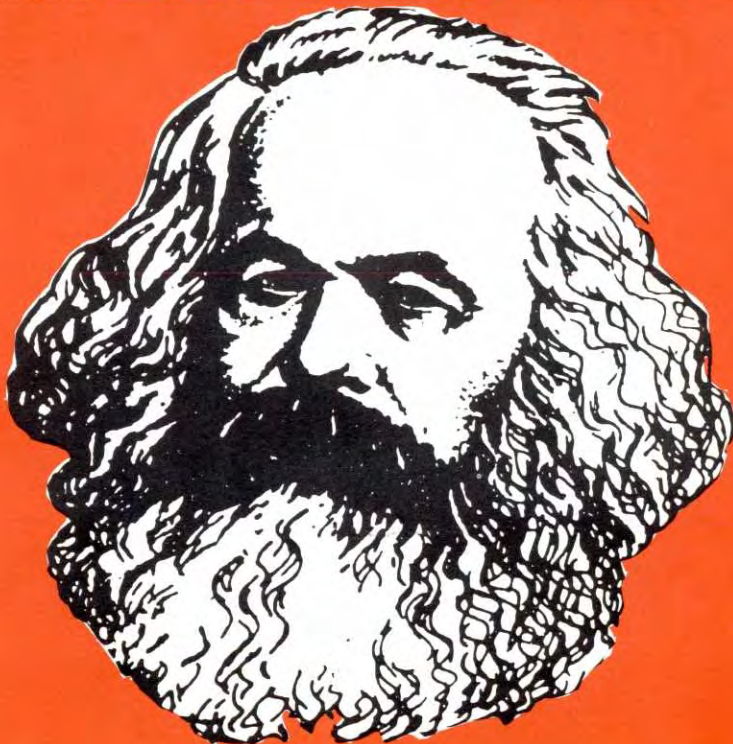

KORT INNFORING I MARXISME

POLITISK ØKONOMI

STUDIEHEFTE

RØD ★ UNGDOM

KORT INNFORING I
MARXISME

POLITISK ØKONOMI

RØD UNGDOM 1982

INNHold

Forord	5
Kapittel 0: Hva er politisk økonomi?	7
Kapittel 1: Vare og verdi	10
Kapittel 2: Kapitalen	21
Kapittel 3: Kapitalakkumulasjon og kriser	36
Kapittel 4: Avslutning	51

Rød Ungdom har tidligere utgitt:

Hva vil Rød Ungdom, 1973

Til kamp for et sted å være, 1974

Våg å kjempe, våg å vinne, 1975

Hvorfor sosialisme?, 1979

Kan hende det gjelder å redde vår jord,
debattheft om natur og miljø, 1980

Rød Ungdoms handlingsprogram, 1980

Et ledd i en global strategi,
hefte om Sovjet 1980.

Organisasjonshåndbok,
med Rød Ungdoms vedtekter, 1981

Kort innføring i marxisme: filosofi og
historiesyn, 1981

Kort innføring i marxisme:

Politisk økonomi

Rød Ungdom 1982

Sats og trykk: Themis Forlag

Oslo 1982

FORORD

Rød Ungdom gir ut dette heftet om politisk økonomi for å spre kunnskap om grunnleggende marxisme. Dette heftet er det andre i en serie. Første hefte tok opp marxismens filosofi og historiesyn. I dette heftet er emnet kapitalismens politiske økonomi. Vi vil rette en spesiell takk til kameratene i Rød Ungdoms forbundsskole som har gjort utgivelsen av dette heftet mulig.

Til tross for at den nye kommunistiske bevegelsen har hevdet at samfunnets økonomiske struktur til enhver tid er grunnlaget for overbygningen og klassekampen, har vi i liten grad tatt hensyn til dette i vår praksis. Vi har hatt en overfladisk forståelse av den politiske økonomien og vi har derfor heller ikke brukt denne vitenskapen til å analysere verdenskapitalismens utvikling. Når kapitalismen nå er inne i sin dypeste krise siden 30-tallet blir den oppgaven viktigere enn noensinne. Siden Lenin skrev «Imperialisme, det høyeste stadiet i kapitalismen» i 1916 har vitenskapelige analyser av kapitalismen vært mangelvare i den kommunistiske bevegelsen. Derfor er marxismen på etterskudd i forhold til historien. Det er vår oppgave å endre denne situasjonen. Og målsettingen vår er intet mindre enn å skape et grunnlag for sosialismen og kommunismen. Friedrich Engels skriver i heftet «Sosialismens utvikling fra utopi til vitenskap»: *«Dens (sosialismens) oppgave var ikke lenger å utarbeide et mest mulig fullkomment samfunnssystem, men å undersøke den historiske utviklingen som disse klassene (proletariatet og borgerskapet) og deres innbyrdes kamp nødvendigvis er oppstått av, og å finne midlene til løs-*

*ning av konflikten i den dermed gitte økonomiske situasjon.» Rød Ungdoms mål med disse studiene er derfor å skape et grunnlag for å gå løs på oppgaven med å analysere kapitalismens utvikling i dag. Gjennom dette arbeidet tror vi det er mulig å oppnå en grundigere, mer helhetlig og vitenskapelig forståelse av sosialismens nødvendighet og mulighet i Norge. Eller for å sitere mottoet fra Rød Ungdoms sommerleire i 1982: «Virke-
liggjør sosialismen, gjennom studier i marxismen, undersøkelser i norsk virkelighet og dristighet i tenkinga!»*

Rød Ungdoms sentralstyre, høsten 1982.

KAPITTEL 0

HVA ER POLITISK ØKONOMI?

Hva er politisk økonomi

Den politiske økonomien har som formål å utforske lovene for den samfunnsmessige produksjonen, og fordelinga av produktene – de materielle godene – i et samfunn. Den politiske økonomien oppsto først som en betegnelse i begynnelsen av det 17. århundre. Og det betyr at Marx på ingen måte var den første som syslet med denne vitenskapen. Før han var det mange som hadde prøvd å finne ut hvilke lover som gjaldt for samfunnsøkonomien. Disse går gjerne under betegnelsen «den klassiske borgerlige økonomien».

En historisk vitenskap

En del hevder at Marx bare videreutvikla det disse hadde påbegynt. Sjøl om en sånn påstand inneholder noe sant, er den ikke riktig. Det som er riktig er at Marx *bygde* på den klassiske borgerlige økonomien. Samtidig er det mye viktigere å peke på at Marx skilte seg fra denne på et avgjørende punkt. Nemlig i spørsmålet om den politiske økonomiens *historiske* karakter. Mens den klassiske borgerlige økonomien så på den kapitalistiske produksjonsmåten som noe naturgitt, som noe som hadde eksistert fra menneskesamfunnet oppsto, og som alltid ville fortsette å eksistere, så Marx på økonomien som noe dynamisk. Noe som utvikla seg. Og mens den klassiske borgerlige økonomien analyserte økonomien innafør et gitt samfunn i en bestemt historisk periode som den eneste eksisterende, analyserte Marx økonomien i dens utvikling. Og derfor er marxismens politiske økonomi først og framst en historisk vitenskap.

*Karl Marx
(1818–1883).*

Av representanter for den «klassiske borgerlige økonomien» kan nevnes: Adam Smith, Robert Malthus og David Ricardo.

Dette heftet tar bare opp kapitalismens politiske økonomi. Ikke den politiske økonomien til for eksempel føydalismen eller sosialismen.

«Kapitalen» av
Marx er bygd opp
utfra en slik
framstillingsmåte.

Analyserer systemets utvikling ut fra dets logiske oppbygning

Men det at den politiske økonomien er en historisk vitenskap betyr ikke at den følger en streng historisk framstilling av et systems utvikling. Dette heftet som er begrensa til kapitalismens politiske økonomi, tar utgangspunkt i den fullt ferdige kapitalismen og dens logiske oppbygning, og forklarer begrepene og den historiske utviklinga av dem utfra hvilken plass de spiller i den fullt ferdige kapitalismen. Vi tar altså utgangspunkt i den ferdige helheten, deler den opp i sine enkeltdeler og analyserer dem til bunns ved å se på deres framvekst og utvikling, og først etter å ha gjort dette blir vi i stand til å se disse enkelthetene i deres sammenheng, sånn at vi kan forstå systemets oppbygning og bevegelse.

Avdekke de økonomiske utviklingslovene

Og formålet med den politiske økonomien er nettopp å avdekke de økonomiske bevegelseslovene som gjelder for de forskjellige samfunnsformene, i vårt tilfelle kapitalismen. Dvs. de økonomiske lovene som bestemmer kapitalismens utvikling og nødvendige undergang. Men dermed ser ikke den politiske økonomien det som sin primære oppgave å gi svar på spørsmål om priser, inflasjon, akkordlønn osv. Sjølsagt handler den også om det. Men det viktigste formålet er å avsløre hvorfor og hvordan det kapitalistiske samfunnssystemet utvikler seg.

Og vi kan allerede nå avsløre at den mest grunnleggende motsigelsen, som vil dukke opp om igjen og om igjen mens vi beveger oss utover i den politiske økonomien, er den mellom den *private karakteren til den kapitalistiske vareøkonomien og den stadig mer samfunnsmessige produksjonen*.

Politisk økonomi er vanskelig, men nødvendig

For den som vil forandre noe er det nødvendig å kjenne vedkommende prosess/foreteelse. Først når man kjenner til det man vil endre, er man i stand til å forandre det. Og først da er man i stand til å sette noe annet i stedet. Derfor er politisk økonomi av avgjørende betydning for

den som vil avskaffe kapitalismen. Bare gjennom grundige studier av den politiske økonomien blir vi i stand til å forstå kapitalismens indre motsetninger og forstå sosialismens problemer. Derfor er vi nødt til å overvinne vanskelighetene med den politiske økonomien. For det er mange vanskeligheter. Politisk økonomi er vanskelig. I motsetning til de andre vitenskapene er det umulig å foreta eksperimenter for å finne ut av problemer. Derfor må svært mye foregå på abstraksjonsplanet. Og det er derfor mye av den politiske økonomien kan virke fremmedarta til å begynne med. Men ta det skrittvis og prøv å få med det du leser. Er det noe du ikke skjønner med en gang så les det om igjen. Hjelper ikke det, kan det hende det lønner seg å gå videre for å gå tilbake etterpå. Hovedsaken er å være grundig og tålmodig. Marx sa at det ikke finnes noen kongsvei til kunnskap, men desto morsommere er det når den politiske økonomien blir forståelig. Når kapitalismens undergang endres fra et spørsmål om å håpe og ønske, til å bli en håndfast realitet som følge av dens indre motsetning mellom det samfunnsmessige og det private. Da gir strevet sin lønn!

*Påstanden om
nødvendig
undergang vil bli
underbygd seinere.*

KAPITTEL 1

VARE OG VERDI

En vare er et produkt framstilt for å bytte på et marked.

Betyr at både utviklingen og eksistensen av kapitalismen bygger på varebyttet.

Varesamfunnet og verdiens gåte

Det norske samfunnet er et varesamfunn. I et land med en utvikla kapitalistisk økonomi, slik som vårt, er varer og varebytte så utbredt og så dagligdags at vi vanskelig kan forestille oss de tingene vi kjenner som noe annet enn varer. Hele veien fra den første tåteflaska du får til kista du legges ned i når det er slutt, blir du fulgt av varene. Over alt rår prinsippet om kjøp og salg. Denne enkle handlingen å bytte varer er så dagligdags at den forekommer millionvis av ganger hver eneste dag – og det bare i Norge. Tilsynelatende skulle det finnes svært mange andre ting som er viktigere å være opptatt av for en som bryr seg om hvordan det går med samfunnet.

Men skinnen bedrar. Det at varebyttet er så dagligdags og trivielt, dekker over at varebyttet er *det grunnleggende forholdet* for kapitalismen. Varen er kapitalen i dens celle-form. I denne enkle cella finnes alle arvestoffene til den fullt utvikla industrielle kapitalismen – vareproduksjonens høyeste form. Derfor begynner den marxistiske politiske økonomien sin analyse med en analyse av varen. Nøkkelen til å forstå hele den politiske økonomien ligger i å forstå varen. Og med analysen av og forståelsen av varen mener vi egentlig varens verdi. Hvordan varer kan byttes mot hverandre i bestemte forhold. En naturlig førstereaksjon for den som for første gang vil sette seg inn i marxismen sitt svar på verdiens gåte er: kan det være noen grunn til å lage en så stor gåte ut av dette dagligdags varebyttet? Eller: dette var jo greit, hvor er gåten?

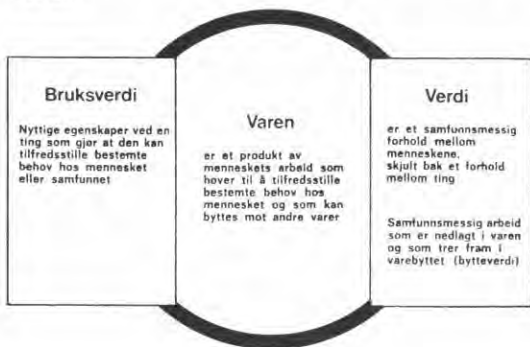
Da kan det være godt å vite at de borgerlige økonomiene til dags dato slett ikke har løst verdens gåte. Den påstår ikke engang at den kan svare på hva en vares verdi kommer av. Vår tids økonomer, som sjøl lager teorier for å kunne styre en uregjerlig kapitalistisk verdensøkonomi ut av kriser og inn i ei framtid med vekst, velstand og gode profitter, har ikke noe svar på hva som bestemmer en vares verdi. I stedet for sjøl å vitenskapelig utforske økonomiens grunnlag, nøyer den borgerlige økonomien seg med å angripe Marx sin analyse av varen. Og det er ikke uten grunn at de angriper denne verditeorien til Marx.

Som en av de mange borgerlige økonomene som kasta seg over «Kapitalen», etter den var kommet ut, helt riktig skrev i 1868:

«Å tilbakevise verditeorien er den eneste oppgave for dem som bekjemper Marx; for aksepterer en dette grunnlaget, må en også akseptere konsekvensene, som følger med den strengeste logikk.» (MEW, 16, s. 312.)

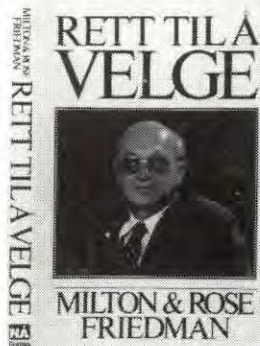
Bruksverdi og verdi

Hele vanskeligheten i å forstå Marx sin analyse av varen, ligger i å skjønne varens tosidige karakter – varens dobbeltkarakter. Denne dobbeltkarakteren springer ut av den motsigelsen som vi beskrev i innledningskapitlet: motsigelsen mellom vareproduksjonens private og samfunnsmessige karakter. Denne grunnleggende motsigelsen for det moderne samfunnets utvikling, gjør at vi for å forstå varen må forstå dens to sider: Bruksverdi og verdi.

**Varen
og dens
egenskaper**

*For eksempel Milton
Friedman,
Reaganomics,
Hermod Skånland.*

*Milton Friedmans
bok for frihandel.*

Bruksverdien er varens konkrete, nyttige egenskaper.

Bruksverdi

Begrepet bruksverdi er forholdsvis enkelt å forstå. Bruksverdien har med varens naturlige bruksegenskaper å gjøre. Bruksverdien er den gleden eller nytten du har av en ting. Bruksverdien av en øks kan være dens evne til å spalte materiale av en eller annen sort.

For vikingene kunne ei øks kanskje ha stor bruksverdi som kampredskap. I dag vil den samme øksa ha bruksverdi først og framst som historisk materiale til gransking av en tidligere samfunnsform.

Eksempel på bruksverdien til ei øks.

En vares bruksverdi er altså dens konkrete nyttige egenskaper. Hvilken rolle spiller så bruksverdien for varebyttet?

La oss ta utgangspunkt i et konkret eksempel. En bonde og en smed står overfor hverandre som uavhengige vareprodusenter og varebytttere. Hva er grunnen til at et bytte kommer i stand? Jo det er at bonden trenger noe smeden lager, f.eks. hestesko til hesten sin. Samtidig trenger smeden noe bonden dyrker, f.eks. poteter. Byttet kommer i stand fordi de trenger hverandres varer – som *bruksverdier*, det vil si som nyttige gjenstander. Bruksverdien kan altså forklare *hvorfor* byttet skjer. Men det holder ikke for oss. Vår jobb er å finne ut *hvordan* byttet skjer.

Hva er verdi?

Når bonden og smeden bytter setter de varene lik hverandre. X hestesko = y kg poteter. Det må altså være noe likt ved de to varene. Videre byttes ikke varene tilfeldig, men i et bestemt forhold til hverandre, f.eks. 2 hestesko = 10 kg poteter. Kan en vares bruksverdi forklare dette?

Vi kunne prøve å tenke oss at det som var felles for de to varene er at de begge har bruksverdi for den nye eieren. Men dette hjelper oss ikke fordi bruksverdien er knytta til en subjektiv opplevelse. Hvordan skal vi kunne sammenligne gleden og nytten ved ulike ting? Hva har størst bruksverdi – en hestesko eller 1 kg poteter? En såpe, en gyngestol eller et måltid på en restaurant?

Vi kan altså slå fast at bytte av to varer krever at de inneholder noe likt, og at dette like ikke kan ligge i bruksverdien. Bruksverdien representerer kun den direkte og personlige nytten forbrukeren(e) kan ha av varen. Men vi er nå på jakt etter et samfunnsmessig forhold som kan forklare hvordan varene blir bytta mot hverandre. Vi er på jakt etter varens verdi.

Aristoteles og det like varebyttets gåte

Konklusjonen om at varebytte krever noe likt er ikke ny. En av de første til å komme fram til dette var den store filosofen og forskeren fra det gamle Hellas, Aristoteles. Aristoteles sier nemlig først: «*5 senger = 1 hus skiller seg ikke (fra) 5 senger = så og så mye penger*». Han slår altså fast at det å uttrykke en vare i penger ikke skiller seg fra det enkle vareuttrykket X antall vare $A = Y$ antall vare B , som vi alt har sett på. Så går han videre og sier om byttet av disse varene: «*Bytte kan ikke eksistere uten likhet, men likhet ikke uten kommensurabilitet*». Han slår med andre ord fast at det må være en kvalitativ likhet mellom de to varene. Men her stusser han og gir opp den videre analysen av verdiformen. «*Men det er i sannhet umulig at to så ulikartede ting kan være kommensurable*».

Aristoteles stilte altså helt klart det vi kan kalle varebyttets paradoks: varene som byttes er (og må være) ulike og samtidig like. Men han kom ikke videre i analysen fordi han ikke klarte å utvikle et tilfredsstillende verdibegrep.

Verdien er det mengdemessige forholdet mellom varene, og representerer den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er nedlagt i varen.

Samfunnsmessig forhold representerer et forhold mellom menneskene i et samfunn.

Aristoteles (384—322 før vår tidsregning)

Kommensurabilitet: Noe som kan måles med samme mål, sammenlignbart.

Paradoks: Påstand eller utsagn som overflattisk sett virker sjølmotsigende.

Varer er arbeidsprodukter

Veien til et verdibegrep som kan hjelpe oss, ligger i å se nærmere på arbeidet som er nedlagt i varen. For når vi ser bort fra bruksverdien, som vi allerede har avvist, gjenstår det bare en eneste egenskap som alle varer har felles: nemlig at de er produkter av menneskelig arbeid. Det blir derfor naturlig å foreslå at en vares verdi blir bestemt av det arbeidet som er brukt på å lage den. Kan vi da si at det menneskelige arbeidet er det like som vi har lett etter?

Problemer med verdi bygd på arbeid

Men det er ikke uten problemer å påstå at verdien er det nedlagte menneskelige arbeid. Nei, og de mest innlysende problemene er: For det første at de faktiske arbeidene som bonden og smeden utfører, er like forskjellige som poteten og hesteskoa. For det andre kan det se ut som om konsekvensen av at en vares verdi er mengden av nedlagt arbeid, er at det lønner seg å jobbe saktest mulig. For det tredje: Hvordan bevise, utfra virkeligheten, at en sånn hypotese medfører riktighet?

Hypotese: Påstand (teori) som ikke er bevist.

Konkret og abstrakt arbeid

Det Marx gjorde som skar igjennom uklarhetene, var at han påviste at på samme måte som varen har to sider, bruksverdi og verdi, så deler også det vareproduserende arbeidet seg i to: konkret og abstrakt arbeid.

Bondens arbeid der han pløyer, setter poteter, peller opp igjen osv er høyst ulikt smedens arbeid i smia. Det er dette konkrete arbeidet som bestemmer at smeden smir en hesteko og ikke en potet. Vi ser altså at:

Konkret arbeid skaper bruksverdier.

Men det som er interessant for den samfunnsmessige bytteprosessen er ikke varenes bruksverdi, men deres verdi. Ikke at poteten er rund og kan spises mens hesteskoa har U-form og kan spikres fast under beina på hesten. Sett utifra et samfunnsmessig perspektiv, blir det også uinteressant om bonden frøys ute i regnet, mens smeden svetta inne i smia. Bare når vi skreller vekk alle de konkrete egenskapene til de to arbeidene, kan vi få øye på det verdiskapende arbeidet. Den felles egenska-

Abstrakt arbeid representerer forbruk av menneskelig arbeidskraft overhodet. Først fullt gyldig med den fullt utvikla kapitalismen.

pen vi har lett etter, er at begge arbeidene kan ses på som forbruk av menneskelig arbeidskraft, rett og slett. Forbruk av menneskets muskler, nerver, hjerne osv. Det er dette abstrakte arbeidet som utgjør innholdet, byggeklossene, som vareverdien er bygd opp av. Vi ser med andre ord at det bare er:

Abstrakt arbeid som skaper verdi.

Dermed har vi løst opp i det første problemet. Vi har sagt at det bare er det abstrakte arbeidet som er verdiskapende. Dette begrepet skal vi se litt nærmere på. Men vi må med en gang ta forbeholdet at vi foreløpig vil nøye oss med den forklaringa på abstrakt arbeid som er gitt ovenfor. Det kan se ut som om abstrakt arbeid bare er et begrep, men leseren får trøste seg med at i neste kapittel kommer vi til å forklare det abstrakte arbeidet som noe historisk forståelig, nesten håndgripelig. En slik forklaring må bygge på det fullt utvikla kapitalistiske markedet. Derfor må vi be om tålmodighet.

Bare abstrakt arbeid skaper verdi.

Kan et begrep skape verdi?

Bondens arbeid...

skiller seg fra smedens.

Samfunnsmessig nødvendig arbeidstid

Inntil videre skal vi la forståelsen av det abstrakte arbeidet hjelpe oss til å løse det andre problemet. I og med at vi fortsatt behandler spørsmålet om verdi, må vi holde fast på den samfunnsmessige utviklingsposten vår. Som verdi er de konkrete egenskapene til varene uten interesse. Da er også den konkrete historia om hvordan varene fikk disse egenskapene uten interesse. Hvis en bonde ikke klarer å dyrke mer enn 10 kg poteter på et helt år, kan han likevel ikke vente å få mer igjen for de enn en bonde som har dyrka tonnevis, vil få for 10 kg av sine. Det abstrakte verdiskapende arbeidet kan ikke forstås utifra den individuelle prosessen som skaper den enkelte varen. Det abstrakte verdiskapende arbeidet må forstås samfunnsmessig.

Individuelt: Det som bare vedrører den enkelte

Verdiloven

Derfor blir en vares verdi bestemt av den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som skal til for å produsere den. Det vil si den tida det går med til å produsere den under gjennomsnittlige forhold, med gjennomsnittlig arbeidsdyktighet og intensitet osv.

Loven om at varer byttes mot hverandre i forhold til den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er lagt ned i dem.

Den loven som sier at varene byttes mot hverandre i forhold til det samfunnsmessig nødvendige arbeidet som er lagt ned i dem, kaller vi verdiloven. Som vi skal se seinere setter denne loven seg i kraft indirekte, og kan ikke regulere hvert enkelt bytte, men gjelder som en tendens – den regulerer helheten.

Slik løste det abstrakte arbeidet det andre problemet til arbeidsverditeoriene. Etter dette skulle det ikke være noe logisk i veien for at det *kan* være slik at bytte av verdier egentlig er bytte av arbeid. At f.eks. 2 hestesko = 10 kg poteter tilsvarer 1 arbeidstime = 1 arbeidstime. Men vi har ikke godtgjort at det virkelig fungerer sånn, og det var det tredje problemet. Løsninga på det ligger også i det abstrakte arbeidet, men for å forklare det er vi avhengig av at kapitalen og markedet har utvikla seg. Og siden det ikke skjer før i neste kapittel, må også svaret vente til da.

Hvorfor Aristoteles ikke kunne finne verdien

På grunnlag av den analysen vi nå har gjort av varen, er det lett å skjønne hvorfor Aristoteles ikke kunne løse verdiens gåte. Verdiuttrykkets hemmelighet ligger i at alle arbeider gjelder som like. Dette kunne ikke avsløres før den borgerlige revolusjonens menneskelige likhet hadde blitt den rådende oppfatning. Aristoteles derimot levde i det gamle Hellas som bygde på slavearbeid. Dette samfunnet hadde nettopp ulikheten til menneskene og deres arbeidskrefter som sitt grunnlag. Det var altså de historiske begrensningene som ble satt av samfunnet han levde i som hindret Aristoteles i å oppdage hva likhetsforholdet i varebyttet «i sannhet» besto i.

Hvordan varen utvikler seg til penger Enkel eller tilfeldig verdiform

Det viser seg at når vi først har avslørt varens natur, er vi kommet et godt stykke på vei i å avdekke pengenes natur og spesielle egenskaper. Pengene oppstår nemlig som en logisk følge av varebyttet. La oss derfor studere det enkle varebyttet igjen ved å se på verdien til 2 hestesko. Og den kjenner vi allerede. To hestesko er verdt 10 kg poteter. To hestesko = 10 kg poteter. Her spiller hesteskoene og potetene ikke samme rolle i uttrykket. Det er hesteskoenes verdi som blir uttrykt. Potetene tjener som målestokk for denne verdien. Hesteskoens verdi må gjøre bruk av potetenes bruksverdi for sjøl å bli uttrykt. På dette stadium i varebyttet virker denne oppdelinga litt søkt, i og med at vi uten videre kan snu om på uttrykket og betrakte potetenes verdi. 10 kg poteter = 2 hestesko.

Denne enkle verdiformen, som vi har sett på til nå, er typisk for den svært lite utvikla produksjonen. Arbeidsproduktene blir bare tilfeldig og unntaksvis bytta som varer. Strengt tatt er det gærent å blande smeden inn i den enkle verdiformen. For smedens arbeid er så spesialisert, at det i det minste forutsetter den neste bytteformen vi skal se på.

Utvikla (eller total) verdiform

Smeden kan nemlig ikke spise eller dekke de andre grunnleggende behovene sine med hestesko. Han kan

Analyse:

Undersøkelse av noe sammensatt ved å løse det opp i sine enkeltheter og undersøke dem.

Eksempler på borgerlige revolusjoner er den amerikanske frigjøringskrigen fra 1763–1783 og den franske revolusjonen i 1789.

Ta deg god tid med dette avsnittet. Det virker nok vanskeligere enn det er.

ikke nøye seg med et tilfeldig bytte i poteter. Han må systematisk bytte hesteskoene sine, slik at han i tur og orden får 2 hestesko = 10 kg poteter, 2 hestesko = 1 skjorte, 2 hestesko = $\frac{1}{4}$ favn ved osv. Her ser vi at verdien til hestesko i tur og orden blir uttrykt i bruksverdiene til poteter, skjorter, ved osv. Vi ser dermed at bruksverdiene til alle andre varer kan tjene som mål på verdien til hesteskoene.

Allmen verdiform

Men hvis vi snur om på alle uttrykkene ovenfor, får vi: 10 kg poteter = 2 hestesko, 1 skjorte = 2 hestesko, $\frac{1}{4}$ favn ved = 2 hestesko osv. Vi ser da at bruksverdien av en eneste vare (hestesko) kan tjene som mål for verdien til alle de andre varene. Og dette er ikke bare nyttig, det er helt avgjørende. For det store problemet når flere vareprodusenter skal bytte varer er jo at sjøl om skredderen trenger poteter, er det ikke sikkert at bonden trenger ny skjorte. Det som løser dette er at begge varene byttes i en tredje. Altså ble bonden, skredderen og vedhoggeren nødt til å bruke hestesko som det allmenne byttemidlet seg imellom. I det en vare fungerer som byttemiddel for et flertall andre i en bytteprosess, får den innafor prosessens snevve rammer allmenn gyldighet. Men til å begynne med oppstår og forsvinner denne gyldigheten, med de tilfeldige samfunnsmessige kontakter som skapte dem. Snart er det den ene, snart den andre. Ikke bare hestesko, men en hel rekke varer spiller denne rollen.

*Allmenn gyldighet:
Gjelder overalt.*

Pengeformen

Nå er vi i virkeligheten alt kommet fram til svaret på pengenes gåte. Fordi det er klart at den stadige utviklinga av vareproduksjonen, ikke kunne nøye seg med de tilfeldige byttemidlene som ble valgt. Behovet for en vare som hadde samfunnsmessig monopol på å bli anerkjent som byttemiddel, mål for verdi, presset seg fram. Og i det en vare får en slik samfunnsmessig monopol, er rollen som allment byttemiddel knyttet til en bestemt vare, er vi framme ved pengeformen.

Til å begynne med kunne tilfeldigheter spille inn på hvilken vare som fikk jobben å være penger. Ofte ble pengeformen knytta til en av de viktigste importvarene, som et mål på den innenlandske produksjonens verdi. Ofte ble den knytta til den mest utbredte bruksverdien i den innenlandske eiendommen, f.eks. buskap som kuer, okser osv. Pengeformen oppsto først hos nomadefolkene. Grunnen til det var at alle deres eiendeler befant seg i bevegelig tilstad (de flytta jo hele tiden), slik at eiendelene lett kunne byttes/selges. Dessuten gjorde flyttinga at de ofte kom i kontakt med andre samfunn slik at byttet av produkter ble stimulert på den måten. Blant de varer som historisk fikk lov å spille rollen som penger kan vi også nevne en litt spesiell, nemlig slaver.

Penger — til glede eller fortvilelse. Men bare en vare som alle andre.

Edle metaller

Ettersom varebyttet endelig sprengte sine lokaler rammer, festa pengerollen seg til de vareslag som etter sin bruksverdi var best egnet til det. Og det ble de edle metallene, gull og sølv i første rekke. Grunnene til det var at de inneholde høy konsentrasjon av verdi (dvs. mye arbeid må nedlegges for å skaffe fram en liten mengde gull eller sølv), og at de var lette å dele slik at de kunne uttrykke ulike verdier ($\frac{1}{2}$ gram gull har mening, i motsetning til $\frac{1}{2}$ slave), og til slutt var de relativt motstandsdyktige mot slitasje (slik at de kunne sirkulere lenge uten å bli verdiløse). Dette er i prinsippet pengenes tilblivelse og innhold. I dette heftet vil vi ikke gå nærmere inn på papirpengenes erstatning av gullmynter, kreditter osv. Sjøl om også disse forholdene kan forklares, er det ikke nødvendig for vårt bruk.

Det enkle varebyttets allmenne formel

Vi er nå ferdige med å analysere hovedtrekka i det enkle varebyttet. Vi kan nå skrive det enkle varebyttets allmenne formel slik:

$$V - P - V$$

Vare – (byttes i) – Penger – (byttes i) – (ny) Vare.

Utgangspunktet for prosessen er varen, og formålet med byttet er å skaffe produsenten en annen vare han har bruk for. Pengene tjener her kun som sirkulasjonsmiddel. I neste kapittel om Kapitalen skal vi se at denne formelen, denne prosessen snus på hodet.

Tilbakeblikk

Før vi går videre, skal vi prøve å dra sammen det viktigste som vi kan hente ut av dette kapitlet:

– *Alle konklusjonene har vi bygd på analysen av varens tosidige karakter (bruksverdi og verdi), og den tilsvarende tosidige karakteren til arbeidet som er lagt ned i den (konkret og abstrakt arbeid).*

– *Denne tosidigheten hos varen, er et resultat av den grunnleggende motsigelsen (tosidigheten) til vareproduksjonen, nemlig at den er en direkte privat prosess for deltakerne, mens den indirekte er en samfunnsmessig produksjonsprosess.*

– *Vi har sett at bak den «magiske» verdien som tilsynelatende er knyttet til sjølve tingen (varen), skjuler det seg et samfunnsmessig forhold mellom mennesker (produsenter bytter arbeid).*

– *Tilsvarende har vi sett at det ikke finnes noen magisk verdiegenskap hos pengene. Her dreier det seg også om mennesker som bytter arbeid. Penger er en vare som alle andre, men de har fått tildelt seg en ekstra bruksverdi i tillegg til den normale. I tillegg til at gull har bruksverdi når det puttes i tenna eller brukes til pynt, har gullet fått den spesielle bruksverdien å være målestokk for alle andre varers verdi.*

KAPITTEL 2

KAPITALEN

Hva er kapital? Den rådende fordom

Kapital defineres gjerne som arbeidsredskaper, råvarer og arbeidskraft. Konsekvensen av en sån definisjon blir at alle som eier et eller annet slags arbeidsredskap, fra en spade til en svær fabrikk, er kapitaleiere – kapitalister. Videre vil det bety at det har vært kapitalisme så lenge menneskene har hatt arbeidsredskaper overhodet. Dette er ikke riktig.

Det er riktig at disse faktorene, Arbeidsredskaper, råvarer og arbeidskraft kan være kapital. Men de behøver ikke være det. Først ved bestemte gitte historiske betingelser oppstår kapitalen. Og da som et forhold mellom kapitaleiere og lønnsarbeidere.

Marx sier det på følgende måte i «Lønnsarbeid og kapital»: «*En neger er en neger. Først under bestemte forhold blir han til en slave. En bomullspinnemaskin er en maskin til å spinne bomull med. Først under bestemte forhold blir den til kapital.*»

Kapital er verdi som gjennom utbytting av lønnsarbeid innbringer merverdi. Vi skal nå se på hvordan kapital og dermed kapitalismen oppstod.

Differensieringa av småprodusentene under den enkle vareproduksjonen

Den enkle vareproduksjonen bygget på småprodusenters (småbønders og småhåndverkeres) privateiendom og personlige arbeid. Til å begynne med var denne vareproduksjonen bigeskjeft. Men etterhvert utvikla det seg folk som drev med i all hovedsak produksjon mynta på

Kapital: Verdi som gjennom utbytting av lønnsarbeid innbringer merverdi.

*Differensiering:
Adskille, gjøre forskjellig, dele opp*

*Enkel
vareproduksjon:
Produksjon basert på småprodusenters personlige arbeid og private eiendom.*

varebytte. Vi har tidligere vist at varene byttes like for like på markedet utfra den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er nedlagt i dem. Men dette «samfunnsmessig nødvendig» representerer et gjennomsnitt for markedet som helhet. Den individuelle tida hver enkelt produsent trenger, vil variere utfra forskjell i redskap, dyktighet, råstoffkvalitet osv. Med andre ord, noen vil trenge mer tid enn den samfunnsmessig nødvendige, mens andre greier seg med mindre. Dette gjør at noen tjener seg rike på varebyttet, mens andre drives mot en ruin. Det skjer en differensiering, en lagdeling, av produsentene. Denne tendensen ble dempa i middelalderens Europa særlig p.g.a. laugsvæsenet. (Laugene var sammenslåinger av alle håndverkere innafor samme bransje og marked. For eksempel alle bakerne i en by. Disse bestemte hvor mye hver enkelt skulle produsere, hvor mange lærlinger og svenner hver enkelt kunne ha, prisene på varene osv.) Men til tross for alle laugsrestriksjonene foregikk det konkurranse og en viss differensiering også i dette tidsrommet.

Utviklinga av produktivkreftene – verdensmarkedet oppstår

To faktorer kom i særlig grad til å framskynde denne lagdelinga i noen få rike og et flertall fattige/ruinerte. Det var først og framst utviklinga av produktivkreftene. Bedre arbeidsredskaper førte til at produksjonen og dermed konkurransen skjøt fart. Den andre faktoren var oppkomsten av et verdensmarked som følge av de store oppdagelsene på slutten av 1400-tallet. (Først og framst sjøveien til India og oppdagelsen av det amerikanske kontinentet.) Det gamle laugsregulerte håndverket var ikke i stand til å forsyne dette nye markedet med varer i forhold til etterspørselen og laugene begynte å slå sprekker. De håndverksmesterene som produserte for et utvida marked slåss for å få oppheva laugsrestriksjonene, eller de ignorerte dem uten videre. De forlenga svennes og lærlingenes arbeidsdag, økte antallet ansatte og innførte nye og forbedra produksjonsredskaper og produksjonsmetoder. Dette forsterka lagdelinga kraftig. De største og rikeste mestrene utvikla seg gradvis til kapita-

*Produktivkrefter:
Arbeidsredskaper,
råstoff og
menneskelig
produksjonserfaring
og dyktighet.*

lister, mens de fattige mestrene og svenner og lærlinger ble til lønnsarbeidere.

Handelskapitalens rolle – de første kapitaler

Den viktigste kilden til kapitalistklassen kom imidlertid ikke fra småprodusentenes rekker, men først og framst fra handelskapitalen. Opprinnelig hadde handelskapitalen fungert som mellomledd i varebyttet mellom småprodusentene. Etter hvert begynte de å kjøpe opp varer regelmessig fra småprodusentene og avsette dem på et utvida marked. Kjøpmennene ble dermed oppkjøpere. Når så lagdelinga ble skjerpa skjedde en viktig endring. De små og fattige mestrene ble nødt til å søke hjelp hos handelsmennene og oppkjøperne som lånte dem penger, råstoff og materialer. Sjølsagt ikke vederlagsfritt, men på betingelse av at de sjøl fikk kjøpe de ferdige varene til en på forhånd fastsatt lav pris. På denne måten ble småprodusentene enda mer utarma, og etter hvert helt økonomisk avhengig av oppkjøperen. Denne utviklinga nådde slutten i og med at oppkjøperne ikke bare forsynte mange småprodusenter med råstoff til produksjonen, men også med arbeidsredskaper. I og med det mistet småprodusentene sitt siste skinn av sjølstendighet, og ble definitivt til lønnsarbeidere. Mens oppkjøperne på sin side ble industrikapitalister.

Borgerskapet i begynnelsen av det 16. årh. Til venstre: Pengemannen. I midten: Kjøpmannen. Til høyre: Kremmeren. (Etter Holbein: «Bilder des Todes» (Billeder av døden).)

Fordringa av bøndene fra jorda

Vekstgrunnlaget for kapitalismen var altså småvareproduksjonen basert på privateiendom. Og den innebygde konkurransen skapte rikdom for noen og ruin for de fleste. Men denne prosessen gikk for langsomt. Den svarte ikke til behovene som de nye markedene stilte. Derfor måtte den framskyndes.

Og metoden var å berøve småprodusentene deres produksjonsmidler med vold. Denne prosessen kommer særlig tydelig til uttrykk når det gjelder fordringa av bondebefolkninga fra jorda. Og den var ledsaga av en uendelig rekke plyndringer og grusomheter.

Eksemplet England

England var det første landet hvor den kapitalistiske produksjonen fikk noen utvikling av betydning. Fra slutten av det 15. århundre starta den prosessen som førte til at bøndene ble gjort jordløse ved hjelp av vold.

Den direkte årsaken til dette var en økende etterspørsel etter ull. Først fra klesprodusenter i Flandern og siden fra engelske produsenter. Godseierne tok til å ale opp svære saueflokker for å dekke etterspørselen. Men til det trengtes beiter. Og mens allmenningene tidligere hadde vært åpne for oppdyrking og bosetting, ble de nå gjerda inn. Og bøndene som hadde brukt dem og bebodd dem i århundrer ble fordrevet. Og hvis noen var så frekke at de forsøkte å ta jorda tilbake, ble de møtt med soldater.

Disse utplyndra og ruinerte bøndene dannet svære omflakkende grupper av eiendomsløse fattigfolk. Uten noen form for eksistensmidler slo de seg på tiggning. Mot dette svarte statsmakta med å utstede lover som særmerka seg ved en ekstrem grusomhet. Under Henrik den åttende (han med de seks konene) sin regjeringstid ble for eksempel 72.000 mennesker henretta p.g.a. «løsgjengeri». På denne måten ble den nye klassen av eiendomsløse dressert til å tilpasse seg lønnsarbeidets disiplin.

Ved at bondebefolkninga ble fordrevet fra jorda oppnådde man altså to ting. For det første ble føydaladelens eiendom gjort om til privateiendom på hendene til et lite

*Henrik den åttende
(konge fra
1509—1547).*

mindretall. Jordeiendommene fikk en borgerlig karakter.

Det andre og viktigste var at denne enorme massen, disse tusener på tusener, med utplyndra bønder danna grunnlaget for en lønnsarbeiderklasse. Ribba for alle eksistensmidler bortsett fra arbeidsevnen – arbeidskrafta – drev de inn mot byene, og var der tvunget til å selge denne arbeidsevnen til den som ville og kunne betale for den.

*Eksistentmidler:
Nødvendige midler
for å opprettholde
livet.*

Kildene til de første kapitaler

Vi har altså sett at handelskapitalen utvikla seg til å bli industrikapitalister, og utarminga av bondebefolkninga sikra rik tilbang på billig arbeidskraft. Men det var ikke nok til å sette i gang kapitalistisk produksjon i stor stil. Til det trengtes det svære rikdommer samla på få hender. Den nye produksjonen krevde jo nettopp kapital. Og sjøl om kjøpmennene gjennom utplyndringa av småproduzentene tilrana seg rikdommer, var ikke det på langt nær nok. De virkelige kildene til rikdommene var først og framst plyndringa av naturrikdommene i det nye kontinentet, Amerika, monopol på retten til å drive handel med koloniene og til slutt handelen med slaver fra Afrika til Amerika.

Gjennom blodige kriger ble befolkninga i koloniene tvunget i kne.

Kapitalismens framvekst – en verdenshistorie

To nye klasser står nå overfor hverandre. Handelskapitalister med enorme rikdommer står overfor eiendomsløse lønnsarbeidere. Grunnlaget for den nye produksjonsprosessen er lagt. Men som vi ser var ikke dette en utvikling som skjedde over natta. Det tok århundrer fra den starta til den var sluttført. Men det var først i og med utviklinga av produktivkreftene og oppkomsten av et verdensmarked at den skjøt virkelig fart.

«p' » leses
«p-merket».

v - p - v endres til p - v - p'

Vi har sett hvordan varebyttet oppsto som spontant bytte av varer. Hvordan pengene oppsto og fungerte som mellomledd (sirkulasjonsmiddel) i fasen med den enkle vareproduksjonen. Varene ble produsert først og framst for at produsenten skulle kunne bytte til seg andre varer. Pengene var bare et nødvendig mellomledd.

Men handelskapitalistene – de første kapitalistene – representerte en endring av dette. Utgangspunktet deres var jo ikke produksjon av varer. Utgangspunktet deres var rikdom – penger. Og når de satte disse pengene inn i produksjonen av varer var det ikke utfra behovet for å tilegne seg andre varer. Middelet til det – penger – hadde de jo allerede. Nei, målet var å bytte de ferdige varene i penger igjen. Og da sier det seg sjøl at det måtte være forbundet med gevinst å gjøre det. Det ville jo være meningsløst å sette i gang en produksjon av varer uten at det skulle gi noen form for utbytte.

Og den allmenne formelen for den kapitalistiske produksjonene er da også p - v - p'. Hvor «p'» representerer en verdimengde større enn «p». Målet for produksjonen er å berike seg. Å oppnå profitt. Det eneste som betyr noe for kapitalisten er at varene kan byttes i penger og innbringe verdi og merverdi. Bruksverdien er for den enkelte kapitalisten uinteressant. Han skal jo likevel ikke forbruke varene. Han skal bare selge dem. Det eneste som betyr noe for kapitalisten er at varene kan byttes i penger og innbringe verdi og merverdi. Bruksverdien er for den enkelte kapitalisten uinteressant. Han skal jo likevel ikke forbruke varene. Han skal bare selge dem. Det eneste som betyr noe for ham er verdien.

Profittens kilde

Men hvor oppstår denne økninga av verdien, denne merverdien? I forrige kapittel slo vi fast at varene som et gjennomsnitt byttes til sin verdi, like for like. At det ikke kan skapes verdi gjennom bytte av varer. Det du vinner når du opptrer som selger, det taper du i det øyeblikket du opptrer som kjøper. Samtidig ser vi jo at det hele tiden oppnås profitt gjennom denne prosessen med bytte av penger i varer som byttes i mer penger. ($p - v - p'$.) Verdien oppstår med andre ord gjennom en prosess hvor vi sier at den ikke kan oppstå. Dette lyder jo umulig. Vi blir nødt til å analysere denne prosessen for å finne ut av dette paradokset.

Varen arbeidskraft

Vi så hvordan fordrivinga av bøndene fra jorda skapte enorme masser av eiendomsløse lønnsarbeidere. Ribba for alle eksistensmidler bortsett fra evnen til å arbeide, arbeidskrafta. Og hvordan disse for å kunne tjene til livets opphold ble tvunget til å selge arbeidskrafta si til dem som hadde bruk for den. Arbeidskrafta er også blitt en vare. En gjenstand for kjøp og salg på markedet.

Men hva fastsetter denne varens verdi? Hvordan måles arbeidskraftas verdi?

Vi har sett hvordan varenes verdi tilsvarer den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er nedlagt i dem. Og sånn er det også med verdien av varen arbeidskraft. Arbeidskraftas verdi tilsvarer det som kreves for å produsere i betydninga reproducere varen. Dvs. gjøre arbeideren i stand til å gå på jobb hver dag. Dekke behovene for mat, klær og husvære. Ikke bare til arbeideren sjøl, men også til en familie slik at det sikres tilgang på nye arbeidere. Til slutt er det nødvendig å tilføre arbeidskrafta en viss utdanning for at den skal kunne utføre komplisert arbeid.

Det sier seg sjøl at denne verdien vil variere noe fra land til land avhengig av tradisjon, tilgang på eksistensmidler, klima osv. Men arbeidskraftas verdi er likevel representert ved det som skal til for å produsere den. Akkurat som verdien av alle andre varer.

Men dette hjelper oss ikke nærmere løsninga på hvor-

Arbeidskraftas verdi tilsvarer verdien av det som trengs for å holde arbeideren og hans familie i live, samt sørge for at de får et minimum av utdanning.

Arbeidskraftas verdi er avhengig av faktorer som tradisjon, klima osv.

Varen arbeidskraft.

dan det kan skje verdiøkning gjennom prosessen p - v - p'. For hvis arbeidskrafta som alle andre varer byttes like for like på markedet kan ikke den være kilden til merverdien. Altså må vi videre i jakten på gåtens løsning.

Merverdigåtens løsning

Kapitalisten har altså investert. Han har kjøpt forskjellige varer. Det kan være f.eks. maskiner, råvarer, bygninger og arbeidskraft. Og han har kjøpt disse varene til deres verdi. Ingen svindel, alt går (utfra markedets mål) rettferdig for seg. I den andre enden av prosessen står den samme kapitalisten, nå som selger av det ferdige produktet, den nye varen. Og han innkasserer altså gjennom dette salget en verdiøkning av merverdi. Altså må det ha skjedd noe i fasen fra kapitalen ble investert, fra kapitalisten opptrådte som kjøper, og til han opptrer som selger av de nye varene på markedet. Vi må følge arbeidskrafta inn i produksjonen for å se om det kan finnes noen løsning på gåten der.

Vi må følge arbeidskrafta inn i produksjonen for å avsløre merverdiens hemmelighet.

Eller for å si det med Marx i «Kapitalen»:

«Vi forlater derfor dette støyende og ytre miljø, som hver og en kan beskue, og som er åpent for alle, og følger i stedet pengeeieren og arbeidskraftas eier til produksjonens hemmelige verksted, over hvis port det står skrevet: No admittance except on business. Her skal det vise seg ikke bare hvordan kapitalen produserer, men også hvordan den selv produseres. Profittens hemmelighet skal endelig avsløres.»

Hva skjer nå i produksjonen? Det som skjer er at kapitalisten tar maskinene, råvarene og den levende arbeidskrafta han har kjøpt, kombinerer dem under samme tak og sier: «Sett i gang og jobb!» Og dette skjer. Det skjer fordi kapitalisten eier disse varene nå. Og han kan bruke dem etter eget forgodtbefinnende.

Handelen er avslutta. *Verdien* har foreløpig utspilt sin rolle. Det eneste som teller for kapitalisten nå er varenes bruksverdi. Bruksverdien av maskinene, bruksverdien av arbeidskrafta. Men hva betyr dette? La oss ta et eksempel.

La oss si at du går ut og kjøper en bedre middag. Verdien eller prisen er f.eks. 60 kroner. Når du har betalt 60 kroner, så eier du maten. Handelen er avslutta. Det eneste som nå teller er matens bruksverdi, nemlig den gleden du har av å konsumere den. Om den gleden er stor eller liten, om du er veldig sulten eller ikke, om det smaker veldig godt eller bare litt godt så berører alt dette bare bruksverdien av måltidet, men ikke verdien av det. Ja, om du er nødt til å forlate stedet etter bare å ha spist opp halvparten, så berører det heller ikke verdien av maten, bare dens bruksverdi for deg. På samme måte forholder det seg for kapitalisten med hensyn til de produksjonsfaktorene han har kjøpt. Han har kjøpt arbeidskrafta. Den er helt og holdent hans. Og kapitalisten er ikke lenger interessert i arbeidskraftas verdi, men i dens bruksverdi. Og hva består denne bruksverdien i? Jo sjølsagt i dens evne til å arbeide, til å legge ned en viss mengde arbeid i en vare.

I kapittel 1 så vi at arbeid og arbeid er to forskjellige ting. Alt etter som vi betrakter det fra sin konkrete eller abstrakte side. Ta for eksempel en støperiarbeider. Som

konkret støpearbeid skaper han nyttige bruksverdier. Ovner, gryter og steikepanner. Som abstrakt arbeid skaper han verdi, målt ikke i den individuelle arbeidstida denne arbeidskrafta bruker, men i den arbeidstida som markedsmekanismen, denne termostaten, tvinger fram som en samfunnsmessig nødvendig arbeidstid for støperiprodukter av denne typen.

Jobber arbeidskrafta vår mange timer og produserer mange ovner skaper den store verdier. Jobber den færre timer blir det mindre verdier. Om det blir laga gryter eller ovner om kvaliteten er god eller dårlig spiller i prinsippet ingen rolle. Det eneste som teller er at det blir produsert varer som inneholder en bestemt mengde arbeidstimer, og derav har en bestemt verdi.

Sett nå at støperiarbeideren vår jobber i fire timer, som vi kan late som er vanlig i denne bransjen. I løpet av disse fire timene skaper arbeidskrafta en verdimengde tilsvarende f.eks. 400 kroner.

Samtidig kan vi forutsette at 400 kroner tilsvarer dagsverdien for arbeidskrafta, dvs. arbeidslønna for en dag. Så mye som må til for at arbeideren og familien skal kunne leve rimelig godt. I dette eksemplet er det altså i løpet av fire timer skapt en like stor verdimengde som arbeidskrafta sjøl er verdt – 400 kroner. Hva betyr det?

Det betyr at når kapitalistene i støperibransjen lar sine arbeidere gå hjem etter å ha jobba i fire timer, så får riktignok arbeidskrafta det den skal ha og som den trenger, men kapitalistene får ingen merverdi. Og i så fall legger kapitalistene i støperibransjen ned fabrikkene umiddelbart. For de har jo ingen interesse av å drive svære støperibedrifter uten at det gir avkastning.

Men dermed har vi også faktisk svart på hvordan merverdien oppstår. Den oppstår sjølsagt ved at kapitalistene i denne og alle andre bransjer sysselsetter arbeidskrafta mer enn disse fire timene, for eksempel i åtte timer.

På den måten blir det skapt varer til en verdi, ikke av fire hundre kroner, men av åtte hundre kroner. Altså dobbelt så mye som ved fire timer. Men dette influerer ikke på arbeidskraftas verdi. Den er jo fortsatt firehundre kroner. Og dermed står kapitalisten igjen med en pen

Merverdi: Verdien av det merarbeidet som arbeideren tvinges til å utføre i den kapitalistiske produksjonen.

merverdi på 400 kroner, innbragt gjennom at arbeidskrafta tvinges til å arbeide lenger enn den tida som tilsvarende arbeidskraftas egen verdi.

Det er altså dette merarbeidet som innbringer merverdien til kapitalisten. Løsningen på det uløselige lå altså i at merverdien blir skapt ikke på markedet, men i produksjonen.

Vi har tidligere sett at verdien kilden er forbruk av menneskelig arbeidskraft. At det bare er abstrakt arbeid som skaper verdi. Utfra dette har vi påvist at (merverdien og derav) profittens kilde er tilraninga av merarbeidet i den kapitalistiske produksjonen. At dette systemet som på overflata bygger på bytte av varer like for like er basert på utbytting av lønnsarbeid. Dette viser at systemet – kapitalismen – ikke kan reformeres. Det må avskaffes.

En borgerlig engelsk økonom, Joan Robinson har gitt denne karakteristikken av merverdi- og utbyttingsteorien til Marx: *«Marx anklager ikke kapitalismen på samme måte som de naive idealistene som ser på utbytting som plyndring. Tvert om, med en slags sarkastisk logikk forsvarer han kapitalismen. Det finnes ingen svindel – alt byttes til sin verdi som rett og rimelig er. Det er nemlig ikke den verdien han produserer, men den verdien han (altså arbeidskrafta) koster, som tilkommer arbeideren.»* Og så fortsetter hun: *«Ideologisk sett er denne tankegangen en mye farligere gift enn et direkte angrep på urettferdigheten. Systemet er ikke urettferdig utfra sine egne regler. Nettopp av den grunn er en reformering av systemet umulig, det er ikke annet å gjøre enn å styrte sjølve systemet.»* (Fra boka «Økonomisk filosofi»)

Med andre ord, det samme som vi sa. Den kapitalistiske utbyttinga følger av de kapitalistiske produksjonsforholdas egne lover. Det sier seg derfor sjøl at det ikke er mulig med noen frigjøring av arbeiderklassen innafør ramma av kapitalismen. Systemet må avskaffes.

Kritikken av verditeorien

Men Joan Robinson er ikke revolusjonær. Hun er ikke engang marxist. Formålet hennes er først og framst å

Utbytting: Tilegnelse av merarbeid.

motbeviser marxismen. Og angrepet rettes da mot arbeidsverditeorien. Grunnlaget for merverditeorien. Kan arbeidsverditeorien tilbakevises, så sprekker også resten av marxismens politiske økonomi. For den bygger på dette at bare menneskelig arbeid kan skape verdi.

La oss se hva Joan Robinson sier.

«Sikkert nok har det alltid eksistert handel og priser, i hvert fall siden neolittisk (yngre steinalder) tid. Det er grunn til å tro at det fantes omreisende kjøpmenn som handlet med flint og rav. Ved hvert av reisens ytterpunkter solgte de eksotiske varer som falt utenfor hjemmemarkedets rådende skjema, hva nå det kan ha vært. Derfor virker det temmelig trygt å gjette på at kjøpmennene solgte sine varer til den prisen som kunne oppnås. Det er sikkert at arbeidstida ikke kan ha spilt noen rolle.» (Også fra boka «Økonomisk filosofi».)

Dette var altså angrepet, så til forsvaret.

Sjøløst har Joan Robinson rett i noe av det hun sier. Verdiloven kunne ikke sette seg gjennom med full kraft og overalt på et så tidlig stadium. Det er først med den fullt utvikla kapitalismen at dette skjer. Og det er derfor vi må ta utgangspunkt i kapitalismens logiske oppbygning for å forstå den historiske utviklinga av varesamfunnet.

Joan Robinson sin feil er at hun ikke forstår (eller vil forstå) todelinga av varen i bruksverdi og verdi. Og todelinga av arbeidet i konkret og abstrakt arbeidstid. For mens det på den ene sida er likegyldig for kapitalisten hva han produserer (hvilken bruksverdi det måtte ha) bare det gir profitt, så er det på den andre sida også sånn at det er likegyldig for arbeidskrafta hvilket konkret arbeid den utfører. Som masse betrakta flyter også arbeidskrafta (i formen abstrakt arbeid) dit det gis best uttelling. Men dette skjer først i fullt monn når markedet er helt utvikla – når det i hovedsak består av kjøpere og selgere av varer. Og når mobiliteten på arbeidskrafta er maksimal. Det vil si under kapitalismen. Derfor kunne ikke verdiloven slå igjennom for fullt før kapitalismen. Men vi finner den i kimeform alt langt tilbake.

La oss for eksempel ta en titt på eksemplet fra forrige kapittel med bonden og smeden. Vi forutsatte at det bak

10 kg poteter og 2 hestesko lå like mye arbeidstid, nemlig 1 time. At dette at de inneholdt like mye samfunnsmessig nødvendig arbeidstid var det som gjorde at de kunne byttes mot hverandre. Men la oss nå forutsette at bonden fant opp en potethypper som gjorde det mulig å produsere 10 kg poteter på bare ½ time. Hva da? Det ville sjølsagt være ypperlig for bonden som nå ville kunne tjene på å bytte med smeden på den gamle måten. 10 kg poteter mot 2 hestesko. Men før eller seinere ville jo smeden finne ut av dette, og hva da? Han ville antagelig bli sint, men det ville jo ikke hjelpe. Det eneste han kunne gjøre var å kreve 20 kg poteter for 2 hestesko sånn at den nedlagte arbeidstida igjen kom i samsvar med hverandre. Men det behøvde ikke å være noe problem for bonden. Han kunne kanskje få avsatt potetene sine hos andre til den gamle prisen, og da ville ikke smeden komme noen vei med kravet sitt om ny pris. Det eneste som ville nytte for smeden var å slutte som smed, og bli bonde (potetdyrker) i stedet. Før det ville han jo tjene mer på. Men hva ville det føre til? Jo, ettersom flere smeder går over til å bli bønder, så blir det flere som dyrker poteter og bringer dem til torgs, mens det blir færre som produserer hestesko for salg. Det fører til at bønda får problemer med å få solgt potetene sine, mens de resterende smedene opplever at de ikke får levert hestesko raskt nok i forhold til etterspørselen. Dermed vil prisene på hestesko bli pressa opp, mens prisen på poteter vil synke. Og til slutt vil 2 hestesko bli byttet mot 20 kg poteter. Nok igjen en arbeidstid = en arbeidstime.

Nå er dette sjølsagt et laget eksempel. I virkeligheten skjedde det ikke så enkelt i gamle dager, på de tidlige primitive markedene. Men i dag under kapitalismen med den høye mobiliteten på arbeidskrafta ser vi at det faktisk skjer. Og årsaken er arbeidets deling i det konkrete bruksverdiskapende arbeidet og det abstrakte verdiskapende arbeidet. For arbeidskrafta er det likegyldig hvilket konkret arbeid den utfører. Det som teller er hva utbyttet blir. Det abstrakte arbeidet flyter fritt i samfunnet og styres dit det gis best avkastning som kapitalen. Derfor ser vi at snekkeren og bussjåføren og til og med

Når bonden og snekkeren drar på Nordsjøen...

bonden sier opp/selger gården og drar på Nordsjøen. Med andre ord. Det som i den førkapitalistiske vareproduksjonen var et nesten uforståelig *begrep*, har med den fullt utvikla kapitalismen blitt en håndfast realitet.

Altså, nok en gang; fordi varens bruksverdi er uten interesse for kapitalistene og fordi det konkrete arbeidet er uten betydning for arbeidskrafta, kan verdiløven (som over tid tvinger igjennom bytte like for like, og som tvinger kapitalistene til hele tiden å konkurrere om markedet) virkelig slå igjennom med full kraft. I det øyeblikk bonden selger sine varer for dyrt, vil smedene bli bønder og kapital styres inn i jordbruket inntil balansen er gjenopnådd.

Tilbakeblikk

Gjennom to kapitler har vi nå fulgt utviklinga fra det første spede varebyttet via utviklinga av penger fram til kapitalismen. Vi har sett hvordan allerede varen bærer i seg kimen til den grunnleggende motsigelsen i kapitalismen.

– Gjennom spaltninga i verdi og bruksverdi sees motsigelsen mellom det samfunnsmessige og det private. Bruksverdien representerer det private – den direkte nytten man kan ha av varen, mens verdien som først åpenbares i møtet med markedet representerer det samfunnsmessige.

– Vi har sett hvordan varebyttet førte til utviklingen av penger. Og vi har sett hvordan opphopingen av penger førte til dannelsen av de første kapitaler og til kapitalisme. Vi har med andre ord vist at vareproduksjonen og varebyttet med logisk konsekvens måtte føre til kapitalismen.

– Og vi har vist at kapitalismen som på overflaten bygger på et like for like bytte av ekvivalente (like store) verdier egentlig baseres på utbytting av arbeidskraftas merarbeid. Kapitalismen som overflatisk er bygget på idealene frihet og likhet er i sitt grunnlag bygd på utsugning av lønnsarbeid, og det finnes derfor ingen framtid for arbeiderklassen innafor kapitalismen. Systemet må avskaffes.

*Logisk konsekvens:
Noe som med
nødvendighet følger
av hverandre.*

SPØRSMÅL TIL MØTE 1.

1. Politisk økonomi:

- Diskuter formålet med å studere politisk økonomi.
- Vurder forskjellene mellom marxismens politiske økonomi og dagens «kriseløsere». (Milton Friedman, Hermod Skånland etc.)

2. Verdiloven

- Vi sier at bare abstrakt arbeid skaper verdi. Men er ikke abstrakt arbeid et begrep? Kan begreper skape verdi? Vurder dette.
- Diskuter Joan Robinsons angrep på verdiloven. Diskuter også påstanden om at verdiloven er grunnlaget i marxismens politiske økonomi.

SPØRSMÅL TIL MØTE 2.

1. Kapitalismens framvekst.

- Vurder framstillinga av kapitalismens framvekst. Stemmer den med historia? Hva med Norge?

2. Merverdiens kilde.

- Vi påstår at verdi ikke kan skapes ved bytte av varer. Hva da med spekulasjon, overprising osv?
- Videre hevder vi at merverdien tilsvarer forskjellen mellom arbeidskraftas verdi, og verdien av det den skaper i produksjonen. Vurder det opp mot at arbeidskrafta betales for arbeidstid (timelønn) eller for mengde som er produsert (akkordlønn).

KAPITTEL 3

KAPITALAKKUMULASJON OG KRISER

Kapitalen – en enhet av produksjon og sirkulasjon

I de to første kapitlene har vi fulgt varens utvikling til kapital og dannelsen av merverdi. For å finne merverdiens kilde var vi nødt til å rette oppmerksomheten om kapitalen inn på det som skjer i *produksjonen*. Men kapitalen er en enhet av produksjon og sirkulasjon. I dette kapitlet skal vi prøve å få fram noen viktige sider ved de lovmessigheter som styrer kapitalens utvikling. Og for å forstå de motsigelsene som etter hvert river kapitalismen i stykker innafra, må vi se på den kapitalistiske produksjonsprosessen i sin helhet, dvs. både som produksjon og sirkulasjon.

Enkel kapitalistisk reproduksjon

For å leve og utvikle seg, må ethvert samfunn produsere materielle goder. Det kan ikke slutte å produsere, like lite som det kan slutte å forbruke. Hver eneste dag spises poteter opp, hesteko slites ut og samtidig dyrkes nye poteter og nye hesteko smis til erstatning for de gamle som slites ut. Vi kan altså ikke nøye oss med å betrakte den kapitalistiske produksjonen som en enkelt prosess med en begynnelse og et sluttprodukt. Vi må se på den stadige gjentakelse, den stadige fornyelse som finner sted. Og dette er det samme som å se på reproduksjonen.

Enkel kapitalistisk reproduksjon vil si at produksjonen stadig fornyes, men hele tida i samme omfang som før. Hvis kapitalisten sløser bort hele den merverdien som produksjonsprosessen skapte, på luksus og fest, vil vi få enkel reproduksjon. Det blir ingenting igjen

*Reproduksjon:
Produsere på ny.
Gjenta produksjonen
av.*

til å øke kapitalen med. Kapitalen marsjerer og marsjerer, men kommer ingen vei.

Utvida kapitalistisk reproduksjon. Kapitalakkumulasjon
 Under den utvidede reproduksjonen bruker kapitalisten en del av merverdien til å øke produksjonens omfang. Han kjøper mer produksjonsmidler og leier flere arbeidere. Følgelig blir en del av merverdien lagt til den opprinnelige kapitalen, dvs. den akkumuleres. Det at en del av merverdien på denne måten forvandles til kapital, kalles *kapitalakkumulasjon*.

Kapitalakkumulasjonen er en nødvendig del av den kapitalistiske produksjonsmåten. I virkeligheten sørger konkurransen på markedet for at den *enkle* reproduksjonen er utenkelig. Denne konkurransen tvinger nemlig den kapitalist som ikke vil gå til grunne, til å forbedre teknikken og utvide produksjonen. Den kapitalisten som unnlater dette, men baserer seg på å bare gjenta produksjonen slik den gikk før, vil etter en stund bli liggende etter konkurrentenes bedre og etter hvert billigere produkter. Han blir knust av konkurransekampen.

*Akkumulasjon:
 Opphopning,
 oppsamling.*

*Kapitalakkumulasjon:
 En del av
 merverdiem legges
 til den opprinnelige
 kapitalen.*

For f.eks. en klokkeprodusent ville enkel reproduksjon føre til en umiddelbar ruin.

Kontinuerlig: Stadig gjentakende. Sammenhengende.

Kapitalens kretsløp

I kapittel 2 så vi at formelen for den kapitalistiske produksjonen var $P - V - P'$. Vi har nettopp slått fast at denne prosessen må gjenta seg i et kontinuerlig kretsløp. Vi skal nå se nærmere på hva som skjer med kapitalen i dette kretsløpet.

I sirkulasjonen må kapitalen gjennom tre ulike stadier, som svarer til de tre ulike formene for kapital i den kapitalistiske produksjonsprosessen: pengekapital, produktiv kapital og varekapital. Vi skal nå beskrive disse stadiene i det vi ser på hvordan overgangene mellom dem skjer.

1) *Pengekapital til produktiv kapital.* En hver kapital begynner sitt livsløp som en pengekapital. For denne kjøper kapitalisten de varene som utgjør den produktive kapitalen, nemlig produksjonsmidler og arbeidskraft. Vi kan betegne dette slik:

$P - V(A \text{ og } P_m)$ der P er pengekapitalen og $V(A \text{ og } P_m)$ er den produktive kapital som består av arbeidskraft og produksjonsmidler.

2) *Produktiv kapital til - varekapital.* Denne overgangen skjer ikke gjennom varebytte, men gjennom produktivt forbruk av varene kapitalisten har kjøpt, slik det ble beskrevet i kapittel 2. Denne overgangen kan vi beskrive slik: $V(A \text{ og } P_m) \dots \text{Prod} \dots V'$

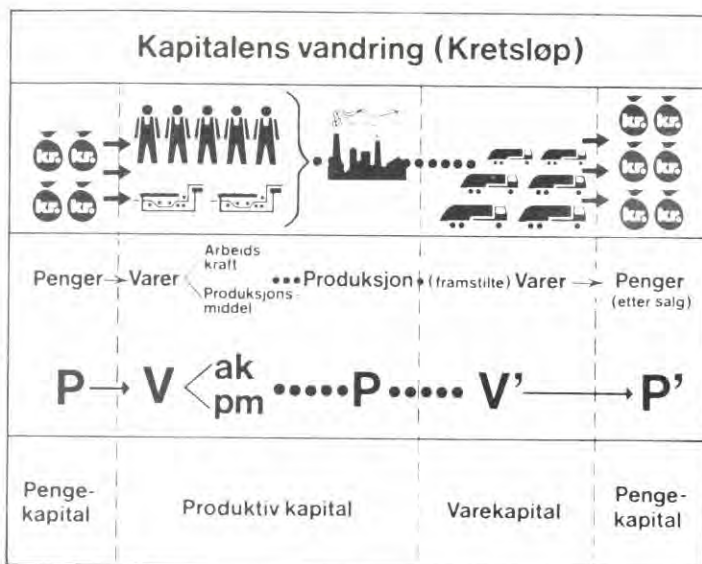
der $V(A \text{ og } P_m)$ fortsatt er den produktive kapitalen, der $\dots \text{prod} \dots$ betegner at arbeideren setter inn sin arbeidskraft, råstoffene bearbeides, energi forbrukes og maskineriet slites, kort sagt produksjonen. V' betegner da den varekapitalen som er produksjonens resultat, når vi betrakter det som verdi. Denne kapitalen er økt i verdi (V') som en følge av at kapitalisten nå har tilegnet seg merverdien.

3) *Varekapital til Pengekapital.* Dette er det siste stadiet. Her realiserer kapitalisten verdien av varene sine gjennom salget. Denne overgangen kan beskrives slik:

$V' - P'$

der P' er en ny pengekapital som er større enn den han begynte med. Hensikten med den kapitalistiske produksjonen, som er å høste merverdi, er nådd. Kapitalen er klar til å starte på et nytt kretsløp.

*P = pengekapital.
V(A og P_m) =
produktiv kapital.
A = arbeidskraft.
P_m =
produksjonsmidler.
V' (leses V-merket)
= varekapital
(verdien av de
ferdige varene).*

Kapitalens omslag

For å komme videre i forståelsen av kapitalens kretsløp, skal vi nå se på dens omslag og omslagstid. Når vi betrakter kretsløpet som en prosess som blir periodisk gjentatt og fornyet, betrakter vi kapitalens *omslag*. Kapitalens omslagstid er den tida kapitalen bruker fra den settes inn i en bestemt form (f.eks. produktiv kapital) til den vender tilbake til den samme formen, men økt med merverdiens størrelse.

Det er lett å skjønne at omslagstida er en kritisk faktor for kapitalistene. Tenk f.eks. at du hadde en kapital på 100.000 kroner. Ved å investere disse i råvarer, redskaper og arbeidskraft, får du produsert varer som når du får solgt dem, skaffer deg en merverdi på 10.000. Da er det opplagt at du er interessert i om omslagstida er to måneder eller et år. Hvis omslagstida er ett år, er jo disse 10.000 alt du får igjen det året. Men hvis omslagstida er to måneder ville du kunne skaffe deg 60.000 det året, bare ved å sette i gang den samme prosessen på nytt 6 ganger. Enda mer ville du få dersom du brukte en del av denne merverdien til å utvide produksjonen underveis. Og som vi viste tidligere må du jo det hvis du vil henge med i konkurransen.

Produksjon og sirkulasjon som de to aspektene ved reproduksjonen

Vi har nå sett hva den kapitalistiske reproduksjonen er. Vi har sett dens kretsløp og sett betydninga av omslaget og omslagstida. Nå skal vi gå inn på å betrakte en del viktige lover for og motsigelser i denne reproduksjonen mer inngående. For å gjøre det er det hensiktsmessig å først se på produksjonen for seg, og så se på sirkulasjonen for seg. Til slutt vil vi prøve å vise hvordan motsigelsene for begge disse områdene virker sammen.

PRODUKSJON

Arbeidsprosess og verdiøkingsprosess, to sider av den kapitalistiske produksjonsprosessen

Vi har tidligere foretatt en deling av det vareproduserende arbeidet i to. I abstrakt og konkret arbeid. Vi har vist at det konkrete arbeidet skaper bruksverdi, mens det bare er abstrakt arbeid som skaper verdi. Nå skal vi gjøre et nytt lignende skille. Men nå gjelder det ikke det vareproduserende arbeidet i sin allmennhet, men en særskilt form for det; den kapitalistiske produksjonsprosessen.

I sin konkrete forstand kaller vi den for *arbeidsprosess*.

I sin abstrakte forstand kaller vi den for *verdiøkingsprosess*.

Som arbeidsprosess består produksjonen av virkelig levende arbeidskraft, bestemte konkrete arbeidsredskaper og av de konkrete råmaterialer som skal bearbejdes. Resultatet av denne arbeidsprosessen er bruksverdier – for eksempel biler.

Den abstrakte sida av den kapitalistiske produksjonsprosessen kalles verdiøkingsprosessen. Som verdiøkingsprosess betrakter vi produksjonen bare fra verdisida. Som sådan består den bare av bestemte mengder med abstrakt arbeid – dvs. verdier. Men verdier i form av kapital, og det vil si verdier med den magiske evna å skape merverdi.

Nå må ingen forledes til å tro at det er snakk om to forskjellige prosesser. Som abstrakt og konkret arbeid bare er to sider ved det samme arbeidet, er arbeidsprosessen og verdiøkingsprosessen bare to sider ved den kapitalistiske produksjonsprosessen. Og resultatet er bruksverdier (av arbeidsprosessen) og verdier (av verdiøkingsprosessen) som igjen bare er to sider ved den samme varen.

Konstant og variabel kapital

Men vi må videre. La oss nå betrakte kapitalen utfra sin verdiside. Da viser det seg formålstjenlig å gjøre en ny deling, en deling i henholdsvis konstant og variabel kapital. *Konstant kapital er;* den delen av kapitalen som er lagt ut til maskiner, råstoffer osv. Med andre ord, den delen av kapitalen som går til produksjonsmidlene.

Variabel kapital er; den verdimengden som er lagt ut for kjøp av varen arbeidskraft.

Hva er så formålet med denne delinga av kapitalen i konstant og variabel. Den konstante kapitalen utgjør altså *verdien* av produksjonen. Disse er sjøl resultat av tidligere arbeid. Bare derfor representerer de jo en verdi. Men kan de sjøl skape verdi? Kan maskinene skape verdi? Vi har tidligere vist hvordan verdi uttrykkes et forhold mellom mennesker, et forhold mellom vareprodusenter. Et forhold som reduserer verdien av en vare til den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er nedlagt i varen. Det vi kalte abstrakt arbeid. Og derfor kaller vi denne delen av kapitalen for konstant kapital. Fordi den går uforandret gjennom produksjonsprosessen. Den variable kapitalen utgjør verdien av arbeidskrafta. Og som vi har vist tidligere, så ligger det nettopp i den menneskelige arbeidskraftas natur som bruksverdi betrakta, å skape verdi. Lite eller mye verdi etter som hvor lang tid det tvinges til å jobbe. Den variable kapitalen kalles variabel fordi den forandrer størrelsen gjennom produksjonsprosessen. Den produserer en verdi som er større enn verdien av seg sjøl, en merverdi.

Forholdet mellom produktivitetsøkning og verdiskaping

Før vi går videre er det nødvendig å foreta en presise-

*Konstant kapital:
Verdien av
produksjonsmidlene
(maskiner, bygninger
og råstoff).
(forkortes k.)*

*Variabel kapital:
Verdien av
arbeidskrafta.
(Forkortes v.)*

*Produktivitet:
Antallet produserte
varer pr. tidsenhet.*

ring. Vi har tidligere tatt opp motsigelsen mellom det samfunnsmessige og det private i den kapitalistiske produksjonen. Denne motsigelsen gir seg også det utslaget at det som er bra og nyttig for den enkelte kapitalist kan være alt annet enn bra for kapitalistene totalt. Hvis vi hadde vært bedriftsøkonomer hadde vi bare vært opptatt av det som gavna den enkelte, men i og med at vi er politiske økonomer er vi først og framst interessert i totalkapitalen. Hvordan det går med kapitalistklassen som helhet, og kampen mellom kapitalistklassen og arbeiderklassen som helhet.

Derfor anlegger vi hele tida totalkapitalens perspektiv på våre undersøkelser, ikke den individuelle kapitalens framgang eller tilbakegang. Denne er likevel til sjuende og sist avhengig av totalkapitalens utvikling. La oss ta et eksempel. Forutsett at du var kapitalist og ville øke produktiviteten. Du investerte i ny teknologi som gjorde deg i stand til å produsere mer med færre ansatte enn tidligere. Som enkeltkapitalist ville du sikkert tjene på det. Du ville skaffe deg et forsprang til konkurrentene, øke fortjenesten og utbyttet til aksjonærene. Men ville du skape flere verdier? Nei. For sjøl om innføringa av den nye teknologien førte til økt produktivitet, så gikk jo antallet arbeidstimer pr. vare ned, og dermed også verdien.

Umiddelbart virker det omvendt. At verdien skulle øke når en er i stand til å produsere mer enn før. Men vi må ikke glemme at det som skaper verdi er mengden av samfunnsmessig nødvendig arbeidstid som er nedlagt i varen. Og sjøl om du til å begynne med tjener på det vil resten av markedet ta igjen forspranget ditt og dermed synker den samfunnsmessige nødvendige arbeidstida ned til det nye antallet timer. Og verdien synker tilsvarende. Jfr. eksemplet fra forrige kapittel med bonden og smeden.

Altså ser vi at det som gavner den enkelte kapitalist i øyeblikket på sikt ikke gavner kapitalistene som klasse. Og vi ser at produktiviteten ikke gjelder verdien, men det konkrete bruksverdiskapende arbeidet.

Teknologien og utviklinga av den organiske sammensetninga

Først, hva menes med den organiske sammensetninga? I et tidligere avsnitt delte vi kapitalen i to deler, den konstante og den variable kapitalen. Kapitalens organiske sammensetning er forholdet mellom disse to, regnet ut som konstant kapital/variabel kapital, oftest forkortet slik: k/v .

Vi har også slått fast at det bare er den variable delen av kapitalen som er verdiskapende. Samtidig veit vi at det er en historisk tendens under kapitalismen at produktiviteten øker. Maskiner erstatter mennesker. Andelen abstrakt (verdiskapende) arbeid synker. Verdien pr. produkt synker.

På den organiske sammensetninga av kapitalen gir dette seg utslag i at k øker mer enn v , dvs. den organiske sammensetninga øker. Dette gjelder sjølsagt ikke til enhver tid og overalt, men som en tendens under kapitalismen.

Den industrielle reservearmé

Denne relative nedgangen for den variable kapitalen i forhold til den konstante, er grunnlaget for at det under kapitalismen oppstår en permanent hær av arbeidsløse. Grunnen til dette er at etterspørselen etter arbeidskraft ikke bestemmes av hele kapitalen, men av den variable delen. Det at en del av den arbeidsføre befolkninga ikke får arbeid er en nødvendig og naturlig del av kapitalismen. Det gjør at kapitalen har en arbeidskraftreserve å hente fram i oppgangstider, mens store mengder settes på porten i nedgangstider. Det er dette vi nå opplever i stor målestokk med 20–30 millioner arbeidsløse i de vestlige industrilanda.

Arbeidsløse fra 30-åra.

*Organisk
sammensetning:
Konstant kapital
Variabel kapital*

Merverdiraten og profittraten

Vi slo i forrige kapittel fast at merverdien kommer fra merarbeidet som arbeidskrafta utfører i produksjonen. Utgangspunktet for merverdien (m) er altså den variable kapitalen (v). For å finne ut graden av utbytting i produksjonen må man altså se på forholdet mellom merverdien og den variable kapitalen. Dette forholdet skrives m/v og kalles merverdiraten.

For kapitalisten er dette uinteressant. For det første er han neppe særlig opptatt av graden av utbytting, for han har jo kjøpt arbeidskrafta til dens verdi og mener å ha sitt på det tørre. For det andre er han opptatt av merverdien sett i forhold til den totale kapitalen. Han har jo ikke bare investert i variabel kapital men også i konstant. Hans regnestykke blir derfor $m/k+v$, og dette forholdet kalles profittraten. Dette er altså et uttrykk for hvor mye merverdi som skapes i forhold til den totale kapitalen som ble innskutt.

Merverdirate: Forholdet mellom merverdien og den variable kapitalen. Angir graden av utbyttinga i produksjonen.

Merverdi

Variabel kapital

Profitttrate: Forholdet mellom merverdien og den totale kapitalen.

Merverdien

Variabel og konstant kapital

Profittratens fallende tendens

Vi ser altså at kapitalakkumulasjonen på lang sikt fører til at den konstante kapitalen øker mer enn den variable. Hva fører det til for kapitalistene? Vi har slått fast at det bare er den variable delen av kapitalen som er kilde til verdi og merverdi. Det betyr at kilden til verdi gradvis tørkes ut. Profittraten vil som en tendens bli mindre fordi tallet under brøkstreken vil vokse mer enn tallet over. (Merverdien (m) kan jo ikke vokse uavhengig av den variable kapitalen). Men dette representerer ikke en entydig utvikling under kapitalismen.

Av faktorer som kan bidra til og har bidratt til å svekke denne tendensen kan nevnes:

For det første gjennom økning av utbyttinga. (At merverdiraten vokser.)

For det andre den ulike handelen – det ulike varebyt-

For det tredje at utviklinga av produktivkreftene gjør at også den konstante kapitalen kan synke.

Men når vi betrakter kapitalismen som en prosess fra dens første oppkomst og fram til i dag er det tydelig at tendensen er at profittraten faller.

Konsentrasjon og sentralisering av kapitalen

Kapitalens omfang (størrelse) øker lovmessig under kapitalismen. Dette skyldes to forhold:

Konsentrasjon av kapitalen. Dette betyr at kapitalen vokser gjennom at deler av merverdien legges til kapitalen. Med andre ord skjer konsentrasjonen av kapitalen som en følge av kapitalakkumulasjonen, som er beskrevet tidligere i dette kapitlet.

Sentralisering av kapitalen. Dette betyr at kapitalen vokser gjennom at flere kapitaler slås sammen til en eneste større kapital. Dette skjer ved at store kapitaler sluker små og mellomstore som går under i konkurransen. Sammenslåing av kapitaler kan også skje ved f.eks. danning av aksjeselskaper.

Som en følge av kapitalens konsentrasjon og sentralisering samles kjempemessige rikdommer på stadig færre hender. Denne utviklingen førte fram til de kapitalistiske monopolene og videre fra dem til statsmonopolkapitalismen. I Norge i dag er staten den største kapitalisten. Dette er en utvikling som har skjedd lovmessig, og som ingen drømmer om den gammeldags frie konkurransen kan snu. Noen hevder f.eks. at staten har tatt på seg alle de viktige oppgavene i Nordsjøen fordi den ikke unte det private næringslivet det. Men sannheten er at den samfunnsmessige utviklinga er kommet så langt at sjøl de største private kapitaler i Norge var for små. Bare staten var stor nok til å skaffe den nødvendige kapitalen.

Bare staten kunne skaffe de enorme summene som trengtes til oljeutbygginga.

SIRKULASJON

Sirkulasjonen

Allerede den enkle vareproduksjonen har muligheter i seg for at «sirkulasjonen» skal bryte sammen, på den måten at varebyttet ikke kommer i stand. Betingelsen for byttet er jo at noen skal ha bruk for det du har produsert og samtidig eie varer som kan brukes til å bytte det til seg. Vår velkjente smed kan ikke være sikker på å få solgt hesteskoene sine. Smeden var bare en individuell produsent som bestemte seg for å produsere hestesko. Først på markedet ville han få svar på om dette produktet tilfredsstillte et samfunnsmessig behov og på om han får avsetning for det. Det andre smeden ikke kan være sikker på er om han kan få bytta til seg det *han* trenger på markedet. Han kan ikke være trygg på at markedet vil ha poteter å tilby ham, når han faktisk trenger det. Slik vil det alltid være når beslutningene om hva som skal produseres er overlatt til den enkelte private produsent, mens varene som produseres skal tilfredsstillte behovene på et samfunnsmessig marked. Allerede her ser vi altså motsigelsen mellom vareproduksjonens private og samfunnsmessige karakter.

Muligheten for brudd i kapitalens kretsløp

Kapitalens kretsløp ble beskrevet før i dette kapitlet. Det er to steder i dette kretsløpet muligheten for brudd finnes, nemlig de to overgangene som skjer gjennom varebyttet. Den første muligheten ligger i at pengekapitalen ikke går over til produktiv kapital. Dette kan skje hvis ikke markedet skaffer de rette bruksverdiene som skal til for å starte en ny produksjonsprosess. Hva betyr dette? Krisa i den norske treforedlingsindustrien kan tjene som eksempel. Der har det lenge vært et stort problem at skogeierne ikke avvirker (dvs. hogger og selger) nok tømmer. Grunnen til det er sjølsagt at de ikke finner det lønnsomt. Men for treforedlingsbedriftene betyr det at de får problemer med å kjøpe det råmateriale de trenger, og råmaterialer er som alle veit en nødvendig del av produksjonsmidlene som sammen med

Nye Tofte: Norsk treforedlingsbedrift. Sterkt kriserammasse, og på konkursens rand høsten 1982.

Nye Tofte, ramma av brudd i kapitalens sirkulasjon.

arbeidskraft gjør produksjonsprosessen mulig. Vi har altså her et eksempel på at kretsløpets overgang $P - V(A$ og $P_m)$ brytes.

Den andre muligheten for brudd, ligger i overgangen fra varekapital til pengekapital. Brudd her betyr kort og godt at kapitalistene ikke får solgt de produserte varene – altså det vi pleier å kalle overproduksjonskrise. Det er ikke mangel på varer, men mangel på kjøpere til varene som er problemet. Markedet er ikke i stand til å ta i mot flommen av nye varer. Også her kan vi bruke treforedlingsindustrien som eksempel, men i tillegg kan vi trygt ta med jern- og stål-produksjonen, de norske aluminiumsverkene, skipsverftene for bare å nevne noen av de bransjene som sliter med fulle lagre og tomme ordrebøker i Norge. Det er altså ikke vanskelig å godtgjøre at det stadig oppstår brudd i kapitalens sirkulasjon ved overgangen $V' - P'$.

Reproduksjonen av kapitalen i samfunnet som helhet

Vi kan altså påvise de store motsigelsene i den kapitalistiske sirkulasjonen ved å vise til problemene for en enkelt kapital. Industriskandalen Nye Tofte er uten tvil rammet av begge problemene vi nettopp beskrev. Men riktig ille blir bildet når vi i stedet for å se på en enkelt kapital, ser på reproduksjonen av den samfunnsmessige totalkapitalen. Det vil si når vi ser på motsigelsene som virker, når summen av alle enkeltkapitalene, som alle er i bevegelse, skal reproduseres.

Nå ser vi virkelig hvordan den private tilegningsformen som vareproduksjonen bygger på kommer i motsetning til den samfunnsmessige karakteren til produksjonen. For det er ikke småtterier de betingelsene som stilles for reproduksjon av totalkapitalen. Det er nemlig ikke nok at verdien som sådan omsettes. For at totalprosessen skal kunne virke må nemlig kapitalen reproduseres i en helt bestemt teknisk sammensetning, dvs. helt bestemte krav til sammensetninga av bruksverdiene som produseres: Så og så mye til husbygging, til skip, til trykkpresser, til badebukser, til bøker osv.

Vi har nå fått en nærmest uendelig kjede med betingelser. Kapitalen som vil skaffe seg merverdi gjennom produksjon av transistorer er avhengig av at bruksverdiene som kommer ut av andre kapitalers produksjonsprosess er helt bestemte metaller, redskaper og maskiner til fornying av produksjonsutstyret, et helt bestemt keramisk materiale osv. På den andre sida er den samme kapitalen avhengig av at det finnes andre kapitaler som trenger bruksverdien til den bestemte transistortypen til sin produksjon. Samtidig har vi radiofabrikanter, TV-fabrikanter osv. som er avhengig blant annet av å kunne kjøpe den rette transistortypen, som igjen kanskje slett ikke er den vår transistorprodusent kunne tilby.

Vi ser altså at rekka med betingelser for et normalt forløp av den kapitalistiske reproduksjonen, forvandler seg til like mange forutsetninger for et unormalt forløp, like mange muligheter for krise. Dette fordi produksjonen foregår på spontant vis, samtidig som den likevekt og balanse reproduksjonen krever bare forekommer som en tilfældighet.

Kapitalens krise:

Summen av motsigelser i produksjonen og sirkulasjonen

– Vi har nå studert en del lovmessigheter som er med på å prege og bestemme kapitalens utvikling. Som vi pekte på i begynnelsen av dette kapitlet, må kapitalen forstås som en enhet av produksjon og sirkulasjon. Og de krisene og rystelsene den kapitalistiske verdensøkonomien opplever, må forstås som et resultat av summen av alle motsigelsene i både produksjonen og sirkulasjonen.

– Vi kan oppleve svære overproduksjonskriser, som på samme tid fører til at enkelte bransjer rammes av at det blir underproduksjon. Dette kan skje samtidig med, og under påvirkning fra, fall i profittraten. Samtidig som konkurransen fører til en sentralisering av kapitalen som raserer arbeidsplasser i masseomfang, og til og med legger hele distrikter øde.

– Og alt dette kan være krusninger på overflata av en prosess der revolusjonerende endringer i produktiv-reftene, nye teknikker og ny teknologi sender samfunnet ut i voldsomme strukturkriser og omstillingsproblemer.

Strukturkrise: Omlegginger som forandrer hele systemet og måten det er oppbygd.

SPØRSMÅL TIL MØTE 3.

1. Akkumulasjon

- Er det mulig for kapitalister over lengre tid å begrense seg til enkel reproduksjon?

2. Nødvendige begreper.

- Gå gjennom og forklar disse begrepene:

Konstant kapital,
variabel kapital,
organisk sammensetning,
profittrate.

Vær nøye, og bruk egne ord på forklaringene.

3. Kapitalismens kriser.

- Hvilke konsekvenser (over lang sikt) har det at kapitalens organiske sammensetning vokser (påstanden om at kilden til merverdi – den variable kapitalen – synker??
- Er denne krisa i kapitalismen (profittratens fallende tendens) det samme som overproduksjonskriser?

KAPITTEL 4

AVSLUTNING

Vi har sett hvordan kapitalismen oppsto som følge av utviklinga av varebyttet og vareproduksjonen. Men produksjonen av varer har ikke alltid vært den dominerende formen for produksjon. Under slavesamfunnet og føydalismen var naturalhusholdninga den dominerende formen. Produksjonen hadde som formål å dekke fellesskapets (familiens, stammens osv.) behov. Behov for mat, klær, husly osv. Det avgjørende var altså produktens bruksverdi, den nytten de kunne gi. Og arbeidet som ble nedlagt i produktene var konkret, nyttig arbeid. Og i og med at produktene ikke var framstilt for varebytte, var verdi et meningsløst begrep.

Men ut av denne formen for produksjon steg vareproduksjonen. Først som spontant bytte av produkter, egentlig framstilt for å dekke produsentens egne behov, men som byttes mot andre og kanskje ukjente produkter. Og etter hvert oppsto den bevisste vareproduksjonen. Produsentene hadde ikke lenger sitt eget eller det nære fellesskapets behov som mål for produksjonen. Målet var å bytte varene i andre varer. Målet var ikke lenger bruksverdien til varen, men bytteverdien. Muligheten for å få avsetning for den på markedet.

Så skjedde en lang historisk prosess. En prosess som tok over tusen år. Og denne prosessen nådde toppen i og med plyndringa av småprodusentene og opphopinga av rikdom på de få handelskapitalistenes hender. Rike kapitalister sto for første gang overfor eiendomsløse lønnsarbeidere, den kapitalistiske produksjonsformen oppsto. Og først ved overgangen til denne nye produk-

sjonsformen måtte naturalhusholdninga vike for vareproduksjonen som dominerende produksjonsform.

Samfunnet består nå i hovedsak av kjøpere og selgere av varer. Bytteverdien er det eneste målet for produksjonen. Bruksverdien har mista sin betydning for produsentene, og for arbeidskrafta er det likegyldig hvilket konkret arbeid den utfører, bare det gir tilstrekkelig uttelling. Det er det abstrakte – verdiskapende – arbeidet som teller. Og arbeidskrafta i betydning abstrakt arbeid flyter dit det gis best avkastning.

Direkte og indirekte samfunnsmessig

Vi ser altså at produksjonen under fasen med naturalhusholdning var *direkte* samfunnsmessig. Det var behovet til produsentens samfunn som var målet for produksjonen. Med vareproduksjonen endret dette seg. Målet for produksjonen ble den enkelte kapitalistens fortjeneste. Bytteverdien kommer i sentrum for produksjonen. Og verdien kommer først til uttrykk på markedet gjennom varebyttet. Og da i forhold til andre produsenters varer. Vi ser at produksjonen er blitt *indirekte* samfunnsmessig. Målet er ikke å tilfredsstillе samfunnets behov for bruksverdier, men å tilfredsstillе hver enkelt kapitalists behov for profitt. Samtidig er kapitalistene helt avhengig av samfunnets behov for å få avsatt varene sine – få realisert varekapitalen i pengekapital på markedet. Og de er helt avhengige av andre for å få realisert denne pengekapitalen i ny produksjonskapital igjen.

Vi ser at det er en grunnleggende konflikt mellom det private og det samfunnsmessige i kapitalismen. En konflikt vi finner igjen i kimeform alt i varen, i og med dens dobbeltkarakter av bruksverdi og verdi. Og dette er den grunnleggende motsigelsen for kapitalismen. Den motsigelsen alle andre motsigelser springer utfra, eller virker i gjennom. Og den lar seg ikke løse innafør kapitalismens rammer. De må sprenges.

Kapitalismens grunnleggende motsigelse

Produksjonen var altså tidligere direkte samfunnsmessig, men endres til å bli indirekte samfunnsmessig. Og i dette indirekte ligger samtidig uttrykt kapitalismens

grunnleggende motsigelse – motsigelsen mellom det samfunnsmessige og det private.

Vi har sett hvordan denne motsigelsen driver kapitalismen mot stadig større problemer. At den ikke lar seg løse under kapitalismen. Og i dagens verden står dette klarere enn noensinne.

Derfor må vår oppgave være å slåss for å velte denne samfunnsformen, – og bygge sosialismen.

Et samfunn som anerkjenner produksjonens samfunnsmessige karakter gjennom å gjøre også tilegninga samfunnsmessig. At arbeiderklassen tar makta, og at målet for produksjonen blir folks behov – ikke profitten.

Under sosialismen vil det fortsatt være vareproduksjon og dermed grunnlag for kapitalisme.

Men dette er ikke nok. Fortsatt vil det være vareproduksjon og varebytte. Dvs. at grunnlaget for kapitalismen hele tiden vil være til stede. For alt i varen finner vi jo motsigelsen mellom det private og det samfunnsmessige i dens kimeform, gjennom varens dobbeltkarakter av verdi og bruksverdi. Produksjonen er fortsatt indirekte samfunnsmessig.

Opphevelse av vareproduksjonen. Det kommunistiske samfunnet

Løsninga må være å oppheve vareproduksjonen. Ikke med proklamasjoner og paroler, men ved å utvikle produksjonen til et nivå hvor folks behov er dekket. Hvor produktene kan fordeles etter behov. Hvor produksjonen igjen gjøres direkte samfunnsmessig, som under naturalhusholdninga. Men nå ikke som hver enkelt lille stammes eller families produksjon for eget behov, men som samfunnets totalproduksjon. Dette er det kommunistiske samfunnet. Først med det er vareproduksjonens og varebyttets motsigelser løst. Verdien har utspilt sin rolle. Bruksverdien blir avgjørende. Arbeidet blir konkret bruksverdiskapende igjen. Produktene opphører å være varer og blir igjen bare produkter.

Og, for å si det med Engels i «Sosialismen fra utopi til vitenskap»: *«Først nå tar menneskeheten skrittet over fra nødvendighetens til frihetens rike.»*

**KORT INNFORING I
MARXISME**

RØD UNGDOM